

**Biblioteka
LingVariów**

Tom 37

**Słowiańska
frazeologia gwarowa
III**

**pod redakcją
Macieja Raka i Józefa Kąsia**

Uniwersytet Jagielloński
Wydział Polonistyki

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA
III

Biblioteka „LingVariów”

T. 37

Redaktor naukowy serii

Maciej Rak

SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA

III

Pod redakcją

Macieja Raka i Józefa Kąsia

Z prac Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego

Biblioteka „LingVariów” T. 37

**SŁOWIAŃSKA FRAZEOLOGIA GWAROWA
III**

Pod redakcją
Macieja Raka i Józefa Kąsia

**Księgarnia Akademicka
Kraków 2024**

Maciej Rak
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
📧 <https://orcid.org/0000-0003-0042-1406>
✉ maciej.rak@uj.edu.pl

Józef Kaś
Uniwersytet Jagielloński, Kraków
📧 <https://orcid.org/0000-0003-1519-6088>
✉ jozef.kas@uj.edu.pl

© Copyright by Wydział Polonistyki UJ oraz autorzy, 2024

Recenzenci

dr hab. Renata Bura, prof. UJ; dr hab. Renata Dźwigoł, prof. UKEN;
prof. dr hab. Adam Fałowski; dr hab. Michał Głuszkowski, prof. UMK;
dr Rolandas Kregždys; prof. dr hab. Ewa Młynarczyk

Opracowanie redakcyjne: Anna Smutkiewicz
Skład i łamanie: Małgorzata Manterys-Rachwał
Projekt okładki: Paweł Sepielak
Fotografie na stronach 13 i 17: Janusz Smulski

ISBN 978-83-8368-086-6 (druk)
ISBN 978-83-8368-087-3 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383680873>

Niniejsza publikacja została dofinansowana ze środków Wydziału Polonistyki
w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości
w Uniwersytecie Jagiellońskim

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-------------	---

WSPOMNIENIA

Jadwiga Kowalikowa, <i>Wspominając Profesora Jerzego Bartmińskiego</i>	13
Elżbieta Mańczak-Wohlfeld, <i>Wspomnienie o Profesorze Wojciechu Chlebdzie</i>	17

ZAGADNIENIA OGÓLNE

Євгенія А. Карпіловська, <i>Діалектна фразеологія як ресурс загальнонаціонального мовомислення</i>	21
Renata Przybylska, <i>Metaforyka a frazeologia gwarowa</i>	39
Maciej Rak, <i>Wielowarstwowość polskiej frazematyki gwarowej</i>	49
Lidia Przymuszała, <i>O frazeologicznym słowniku gwarowym w ujęciu semantycznym (raz jeszcze)</i>	63
Александр Бирих, <i>Фразеология в русском криминальном жаргоне (арго). (Проблемы и задачи изучения)</i>	77
Piotr Müldner-Nieckowski, Łukasz Müldner-Nieckowski, <i>Drugie wydanie Wielkiego słownika frazeologicznego języka polskiego. Pomoc dla piszących, Warszawa 2022</i>	91

FRAZEOLOGIA W UJĘCIU ETNOLINGWISTYCZNYM

Наталья Арефьева, <i>Анималистический лингвокультурный код в русских говорах Одесщины (на материале фразеологии)</i>	107
Katarzyna Bołęba-Bocheńska, <i>Chronotypy a obraz snu utrwalony we frazematyce gwarowej</i>	123
Małgorzata Broda, <i>Puch marny po spisku. Obraz kobiety w spiskiej frazematyce</i>	135
Jakub Skalka, <i>Jeszcze o cieszyńskiej frazematyce toponimicznej</i>	153

FRAZEOLOGIA GWAROWA W LITERATURZE

Irena Bogoczová, Małgorzata Bortliczek, <i>Porównania w opowiadaniach gwarowych Adama Wawrośza</i>	175
Борис Коваленко, <i>Фразеологізми з компонентом око, нога, рука в мовній картині Анатолія Свидницького та Михайла Коцюбинського</i>	191

Marzena Miśkiewicz, <i>Frazematyka gwarowa jako wykładnik stylizacyjny w literaturze pięknej (na przykładzie prozy Stanisława Młodożeńca i Wincentego Burka)</i>	211
Agnieszka Wępa-Siudek, <i>Felietony „Kuby spod Wartemborka” jako źródło do badania frazematyki warmińskiej</i>	227

SACRUM I PROFANUM

Monika Buława, <i>Przekleństwa z komponentem ‘diabeł’ oraz ich warianty leksykalne w gwarze cieszyńskiej</i>	239
Giuliano Gajetti, <i>Semantic Correlation and Disambiguation of Perun in West and East Slavic Languages and Phraseology</i>	259
Emil Popławski, <i>Gwarowe i literackie. O całościowym ujęciu przysłów kalendarzowych na przykładzie jednostek związanych ze świętem św. Szczepana (26 grudnia)</i>	287

FRAZEOLOGIA ŹRÓDŁEM WIEDZY O CZŁOWIEKU

Anna Tyrpa, <i>Małżeństwo w świetle polskiej frazematyki gwarowej</i>	305
Magdalena Duda, <i>Charakter człowieka we frazematyce okolic Tarnowa</i>	321
Włodzimierz Wysoczański, <i>Gry i zabawy w świetle frazematyki polskich gwar</i>	331
Olga Radziszewska, <i>Na Przelivki chodzu tylko dla rozrywki. Nietypowe frazemy gwarowe gminy Rzewnie</i>	349

FRAZEOLOGIA POGRANICZY

Сальваторе Дель Гаудіо / Salvatore Del Gaudio, <i>Деякі міркування про фразеологічні дослідження на північно-західній Чернігівщині</i>	363
Тетяна Кузнєцова, <i>Фразеологізми у сімейному спілкуванні двомовних родин: кейси з України</i>	379
Олеся Палінська, <i>Фразеологія в українсько-російському змішаному мовленні (суржикі)</i>	397
Paulina Karpeta, <i>Obraz pór roku utrwalony we frazematyce gwarowej pogranicza małopolsko-mazowieckiego</i>	415
Monika Stencláková, <i>O jednom polsko-slovenskom pohraničí, špecifickom dialekte a ľudovej múdrosti</i>	425

STUDIA PRZYPADKÓW

Fabian Kaulfürst, <i>Frazeologizmy z komponentami šajse, šajs, šajsa w hornjoserbskim katolskim regionje. Hornjoserbski katolski region a ertne wužiwanje serbsčiny w nim</i>	441
Наталія Коваленко, <i>Фраземи на позначення поняття ‘ніколи’ в українській мові</i>	461

WSTĘP

Słowiańska frazeologia gwarowa III to wieloautorska i wielojęzyczna monografia, kolejna część cyklu (po SFG i SFG II), którego celem – jak można się spodziewać choćby na podstawie tytułu – jest opis frazemów gwarowych. Dziś z pewnej już perspektywy możemy stwierdzić, że te publikacje przynoszą językoznawstwu różne korzyści, bo też frazeologia gwarowa może być wykorzystywana w różnych celach. Jest ważna nie tylko w przypadku badań nad historią frazeologii polszczyzny ogólnej i innych języków słowiańskich, lecz także pozwala zrekonstruować frazeologię prasłowiańską. Jest też źródłem wiedzy (jako zwierciadło kultury) o dawnych wierzeniach, zachowaniach społecznych i kulturowych, obrzędach i obyczajach. Dokumentuje również kontakty językowe oraz poświadcza (jako archiwum języka) dawną leksykę i historyczne zjawiska morfologiczne. Jednym słowem, badania filologiczne, jeśli nie uwzględniają frazematyki gwarowej, nie są pełne.

W SFG II ważne miejsce zajmowały artykuły Jerzego Bartmińskiego (2020) i Wojciecha Chlebdy (2020). Niestety obydwaj profesorowie zmarli w 2022 r. W związku z tą smutną okolicznością poświęcamy Im w tej książce wspomnienia autorstwa Jadwigi Kowalikowej i Elżbiety Mańczak-Wohlfeld.

Niniejszą monografię otwierają *Zagadnienia ogólne*, w których można się zapoznać z pracami Eugenii Karpiłowskiej, Renaty Przybylskiej, Macieja Raka, Lidii Przymuszały, Aleksandra Biericha oraz Piotra Müldnera-Nieckowskiego i Łukasza Müldnera-Nieckowskiego. Pierwsza z badaczek, opierając się na materiale z języka ukraińskiego, omówiła miejsce frazeologii gwarowej w języku narodowym. Kwestię metaforyki i frazeologii (a przede wszystkim stopnia czytelności metafor, które odpowiadają za sfrazeologizowanie struktur składniowych) scharakteryzowała R. Przybylska. M. Rak omówił wielowarstwowość polskiej frazematyki gwarowej, wydzielając jednostki należące do warstw: 1) prasłowiańskiej, najczęściej motywowanej wierzeniami i obrzędami dawnych Słowian; 2) chrześcijańskiej, motywowanej Biblią, a także chrześcijańskimi zachowaniami religijnymi; 3) odwołującej się do obserwacji otaczającego świata; 4) utrwalającej ludową wizję świata i człowieka. L. Przymuszała przedstawiła propozycję frazeologicznego słownika gwarowego w ujęciu semantycznym. Jak wiadomo, wciąż trwa dyskusja nad tym, czy planowany słownik frazeologiczny gwar polskich powinien mieć układ

alfabetyczny czy też semantyczny. A. Bierich przybliżył frazeologię obecną w rosyjskim socjolekcie przestępczym, z kolei P. Müldner-Nieckowski i Ł. Müldner-Nieckowski omówili opublikowane przez nich w 2022 r. drugie wydanie *Wielkiego słownika frazeologicznego języka polskiego. Pomocy dla piszących* (2022).

Rozdział dotyczący frazeologii w ujęciu etnolingwistycznym otwiera praca Natalii Arefiewej, która skupiła się na animalistycznej frazeologii gwar rosyjskich okolic Odessy. Katarzyna Bolęba-Bocheńska zajęła się tematem snu, a Małgorzata Broda scharakteryzowała wizerunek kobiety utrwalony w spiskiej frazematyce gwarowej. Z kolei Jakub Skalka zajął się cieszyńską frazematyką toponimiczną.

Temat miejsca frazeologii w literaturze został omówiony przez pięcioro autorów. Irena Bogoczová i Małgorzata Bortliczek przyjrzały się porównaniom w opowiadaniach gwarowych Adama Wawrosza, zaolziańskiego poety, pisarza i działacza narodowego. Borys Kowalenko zajął się frazemami z komponentami *pyka* i *hosa* w twórczości Mychajła Kociubynskiego i Anatolija Swydneyckiego. Udział frazematyki gwarowej jako przejaw stylizacji w twórczości prozatorskiej Stanisława Młodożeńca i Wincentego Burka scharakteryzowała Marzena Miśkiewicz, a Agnieszka Wępa-Siudek przyjrzała się felietonom „Kuby spod Wartemborka” publikowanym w latach 1920–1939 w „Gazecie Olsztyńskiej” (analizę ograniczyła jednak do tekstów z lat 1922–1924) pod kątem ich przydatności do badań frazematyki warmińskiej.

W rozdziale *Sacrum i profanum* znalazły się trzy prace. Monika Buława zajęła się przekleństwami z komponentem ‘diabeł’ w gwarze cieszyńskiej. Giuliano Gajetti opisał sposób konceptualizacji słowiańskiego boga Peruna we frazematyce języków wschodnio- i zachodniosłowiańskich, w tym na materiale gwarowym. Z kolei Emil Popławski omówił przysłowia kalendarzowe związane ze świętem św. Szczepana (26 XII). Kolejna część książki *Frazeologia źródłem wiedzy o człowieku* obejmuje cztery prace. Anna Tyrpa przybliżyła obraz małżeństwa w świetle polskiej frazematyki gwarowej, Magdalena Duda omówiła temat charakteru człowieka we frazematyce okolic Tarnowa, Włodzimierz Wysoczański zajął się gramami i zabawami na materiale frazematyki gwar polskich, a Olga Radziszewska przedstawiła nietypowe frazemy gwarowe gminy Rzewnie (powiat makowski na Mazowszu dalszym).

Zagadnienie frazeologii pograniczy zostało omówione przez pięcioro badaczy. Salvatore Del Gaudio przybliżył perspektywy badań frazematycznych nad gwarami obwodu czernichowskiego na Ukrainie, czyli pogranicza ukraińsko-białoruskiego. Tetiana Kuzniecowa przybliżyła frazeologię dwujęzycznych (ukraińsko-rosyjskich) rodzin z Ukrainy, a Olesia Palinska scharakteryzowała frazeologię w surżyku. Paulina Karpeta zajęła się frazematyką pogranicza mazowiecko-małopolskiego, a Monika Stencláková przybliżyła frazeologizmy z czadeckiej wsi Skalite, czyli z *de facto* pogranicza słowacko-czesko-polskiego.

Ostatni rozdział dotyczy bardziej szczegółowych rozważań, składają się więc na niego studia przypadków. Fabian Kaulfürst omówił frazeologizmy z komponentem *šajse*, *šajs* w górnołużyckim katolickim regionie, w którym język górnołużycki jest lepiej zachowany i ma większą liczbę użytkowników niż w tych częściach Górnych Łużyc, które są ewangelickie. Z kolei Natalia Kowalenko scharakteryzowała gwarowe zwroty zawierające wyraz *ніколи* (pol. ‘nigdy’).

* * *

Przydatność frazeologii gwarowej w badaniach filologicznych jest niepodważalna, świadczy o tym zarówno zawartość SFG i SFG II, jak i niniejszej książki. Korzyści z publikacji tej monografii są rozmaite i dotyczą nie tylko polskiego językoznawstwa. Słowiańskość cyklu SFG, SFG II i SFG III sprawia, że sięgają do tych książek badacze z różnych krajów. Cykl stał się już tak rozpoznawalny, że w haśle *Phraseology* autorstwa Wolfganga Eismanna i Heinricha Pfandla¹ uwagi o frazeologii gwarowej (czyli paragraf *The Phraseology of Slavic dialects*) są w dużej mierze oparte na pracach opublikowanych w SFG i SFG II.

Józef Kąś
Maciej Rak

Literatura

- BARTMIŃSKI J., 2020, *Frazeologia a językowy obraz świata*, [w:] M. Rak, V.M. Mokienko (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, „Biblioteka LingVariów” 28, Kraków, s. 55–62, <https://www.doi.org/10.12797/9788381382458.05>.
- CHLEBDA W., 2020, *Frazeologiczne zaplecze językowego obrazu świata*, [w:] M. Rak, V.M. Mokienko (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, „Biblioteka LingVariów” 28, Kraków, s. 65–72, <https://www.doi.org/10.12797/9788381382458.05>.
- EISMANN W., PFANDL H., *Phraseology*, [w:] M.L. Greenberg (red.), *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online* [<https://referenceworks.brill.com/display/db/eslo>].
- MÜLDNER-NIECKOWSKI P., MÜLDNER-NIECKOWSKI Ł., 2022, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. Pomoc dla piszących*, Warszawa.
- SFG: M. Rak, K. Sikora (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa*, „Biblioteka LingVariów” 23, Kraków 2016.

¹ W. Eismann, H. Pfandl, *Phraseology*, [w:] M.L. Greenberg (ed.), *Encyclopedia of Slavic Languages and Linguistics Online*, <https://referenceworks.brill.com/display/db/eslo> (dostęp: 1 IV 2024).

SFG II: M. Rak, V.M. Mokienko (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa II*, „Biblioteka LingVariów” 28, Kraków 2020.

SFG III: M. Rak, J. Kąś (red.), *Słowiańska frazeologia gwarowa III*, „Biblioteka LingVariów” 37, Kraków 2024.

WSPOMNIENIA

JADWIGA KOWALIKOWA

UNIwersytet Jagielloński, Kraków

jkowalikowa@tacyt.pl

WSPOMINAJĄC PROFESORA JERZEGO BARTMIŃSKIEGO

To, że wszyscy językoznawcy, których przedmiotem zainteresowania jest słowiańska frazeologia gwarowa, spotykają się po raz trzeci na poświęconej jej konferencji, stanowi dla nich powód do odczuwania satysfakcji, że biorą udział w tworzeniu się dobrej, bo przynoszącej naukowe owoce tradycji. Szkoda tylko, że w ich gronie zabrakło profesora Jerzego Bartmińskiego. Wnosił bowiem istotny osobisty wkład w jej rodzenie się. Czynił to zarówno bezpośrednio, aktywnie uczestnicząc w obradach podczas obu poprzednich konferencji, jak i za sprawą poglądów zapośredniczonych w dziełach, spo-

śród których wiele należy już do współczesnego lingwistycznego kanonu. Dawał w nich dowody na to, iż jest erudytą i specjalistą o wielorakich kompetencjach. Jego prace zarówno budowały podstawy i umocowania teoretyczne dla poruszanej problematyki szczegółowej, przede wszystkim z zakresu etnolingwistyki, tekstologii, językoznawstwa kulturowego, jak i podejmowały ją wprost. Stanowiły także dla niej kontekst lingwistyczny i kulturowy. Fizycznie nie ma go już wśród nas od 7 lutego 2022 roku, ale jest nadal obecny w spuściźnie, którą nam przekazał. I pozostanie trwale w naszej pamięci.

Kiedy po upływie ponad roku od śmierci Profesora Jerzego Bartmińskiego wraca się do okolicznościowych tekstów, którymi pożegnało go polskie, a także zagraniczne środowisko językoznawcze, z wzrastającym przekonaniem przyznaje się rację autorom wyrażonych w nich opinii i ocen. Dystans czasowy nie tylko nie osłabił trafności sądów odnoszących się zarówno do jego zgodnie postrzeganych cech osobowościowych, jak i do jego wysoko ocenianych osiągnięć we wszystkich obszarach rozwijanej aktywności: jako badacza, autora, nauczyciela

akademickiego, niezwykle wymagającego recenzenta, twardego polemisty (listę tę można by jeszcze wydłużyć, także wykraczając poza ramy językoznawstwa). Przeciwnie. Uderza trafność opinii, zarówno wniosków, jak i ich uzasadnień. Na ich tle rysuje się sylwetka językoznawcy o szerokim zakresie zainteresowań, polonisty i slawisty. Jego dorobek wzbogacił wydatnie wiele dyscyplin lingwistycznych, a także poza lingwistykę wykraczających. Wśród nich należy wymienić te, dla których jego badania mają fundamentalne znaczenie, a mianowicie tekstologię, etnolingwistykę, językoznawstwo kulturowe, dialektologię, etykę i kulturę komunikacji, edukację językową. W przypadku dwóch pierwszych dziedzin jego dzieła to już pozycje klasyczne i kanoniczne. Bliska była mu zarówno współczesna, jak i dawna polszczyzna.

Jego nazwisko kojarzy się nie tylko z Uniwersytetem im. Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, z którym związał się na stałe i który wiele mu zawdzięcza, ale także z Instytutem Slawistyki PAN. Był członkiem zarówno Polskiej Akademii Nauk, jak i Polskiej Akademii Umiejętności. Do historii macierzystej uczelni wpisał się jako twórca Zakładu Tekstologii i Gramatyki Współczesnego Języka Polskiego. Zawdzięcza mu ona również powstanie Lubelskiej Szkoły Etnolingwistycznej oraz rozszerzenie i wzbogacenie oferty studiów dzięki utworzeniu w obrębie slawistyki dwóch kierunków: filologii ukraińskiej i białoruskiej. Do jego zasług należy również powołanie do życia Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. Nie można też pominąć faktu założenia międzynarodowego rocznika „Etnolingwistyka”, którego był przez wiele lat redaktorem naczelnym. Jako erudyta oraz skuteczny inicjator i organizator przedsięwzięć naukowych cieszył się autorytetem i szacunkiem ze strony tych, którzy mieli świadomość ich doniosłości. Jako dowód może służyć nie tylko wspomniane członkostwo w obu polskich Akademiiach, lecz także m.in. powierzenie mu funkcji przewodniczącego Komisji Etnolingwistycznej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów czy też honorowa godność członka Eurazjatyckiej Akademii Nauk w Mińsku.

Karierę uczonego rozpoczął Profesor Jerzy Bartmiński badaniem języka folkloru, co odzwierciedliło się w problematyce rozprawy doktorskiej, by następnie, nigdy jej nie porzucając, zająć się stylistyką (praca habilitacyjna), tekstologią, językowym obrazem świata, wartościami i wartościowaniem, zagadnieniami szeroko rozumianej lingwistyki, zarówno w jej płaszczyźnie teoretycznej, jak i materiałowej. Ważne są dla niego również gramatyka polszczyzny, jej słownictwo, poprawność, odmiany. Zahacza też o szkolne kształcenie językowe. Reaguje na wszystkie negatywne zjawiska – tzw. język nienawiści, brutalizację widoczną w dyskursie politycznym, a także brak troski o staranność w dobieraniu środków wyrazu, nie mówiąc o błędach naruszających normę poprawnościową – które psują polszczyznę, popadając w konflikt z kulturą i etyką komunikacji. Wiele jego nowatorskich studiów sytuuje się na płaszczyźnie, na której spotykają się ze sobą w różnych

układach język i kultura. Bliska mu jest kultura ludowa, o czym świadczy m.in. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Na przypomnienie zasługują też prace slawistyczne, m.in. osadzone w kontekście ogólnoeuropejskim. Nie można pominąć wielkiego pięciotomowego słownika, tj. *Leksykonu aksjologicznego Słowian i ich sąsiadów*. O przypomnienie upominają się także trzy inne pozycje. Pierwsza to tzw. *Czerwona Seria*, czyli wybór opracowań pod wspólnym tytułem *Współczesna Polszczyzna* pełniący z powodzeniem (jako ujęcie syntetyczne) funkcję podręcznika akademickiego. Druga to *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, a trzecia – *Językowe podstawy obrazu świata*.

Zapewne długa będzie zarówno lista zasług i osiągnięć Profesora Jerzego Bartmińskiego, jak i nagród oraz odznaczeń, którymi był honorowany w dowód uznania, co świadczy o tym, iż przez całe życie z oddaniem i skutecznie służył nie tylko nauce, lecz także polszczyźnie oraz jej użytkownikom. Czynił to jako autor i redaktor. Przygotowany pod jego redakcją tom zatytułowany *Współczesny język polski* doczekał się pięciu wydań. Nieprzypadkowo został Profesor laureatem nagrody „Zasłużony dla Polszczyzny”. Obydwie wspomniane listy sporządzą zapewne jego biografowie. A jeszcze dłuższy będzie przygotowywany spis jego prac, który po uwzględnieniu wszystkiego, co napisał, będzie się składał z 805 pozycji (bez przedruków i wznowień). Wszystkie są ważne, a wiele wśród nich znajdzie się wybitnych.

Na uwagę zasługuje też nie zawsze dostrzegany pośredni, ale istotny wkład Profesora Jerzego Bartmińskiego w szkolną edukację oraz dydaktykę językową. Jako współtwórca obowiązującej obecnie podstawy programowej w zakresie kształcenia językowego przywrócił należne znaczenie wiedzy o języku jako takim, marginalizowanej od początku lat 80. ubiegłego wieku na korzyść doskonalenia jego użycia w procesie komunikacji. Potrafił ją zręcznie wprowadzić, ponieważ zdawał sobie sprawę z jej roli i znaczenia w nauczaniu języka polskiego jako jego komponentu teoretycznego, podobnie jak zwolennicy sfunkcjonalizowanej tzw. gramatyki języka polskiego upominający się o jej obecność w szkole; dostrzegał też bezpośrednią zależność między informacjami o tym, jaki oraz czym jest język, a skutecznym posługiwaniem się nim jako tworzywem i narzędziem. Nie używając bowiem wprost słowa *gramatyka*, stworzył dla niego przestrzeń w kategorii *świadomość językowa*, której rozwijanie, jako ważnej kompetencji, słusznie uznał za istotny, jeżeli nie główny – zarazem kształcący, jak i wychowawczy – cel wspólnej pracy nauczyciela polonisty i uczniów. Umieścił wprawdzie owo niechciane słowo w strukturze głębokiej pola znaczeniowego *świadomości językowej*, ale w charakterze jego niezbędnych i integralnych składników. To kolejny argument uzasadniający słuszność przyznania profesorowi Bartmińskiemu wspomnianej wcześniej nagrody „Zasłużony dla Polszczyzny”.

Odejście Profesora Jerzego Bartmińskiego, uczestniczącego aktywnie i żarliwie w życiu naukowym w kraju i za granicą, to wielka strata zarówno dla

językoznawstwa jako dyscypliny, jak i dla uprawiających ją lingwistów, zwłaszcza polskich i słowiańskich. Będzie im brakowało jego głosu w dyskusjach, jego autorytetu jako członka licznych komisji, jako recenzenta zdecydowanie dbającego o poziom tekstów przeznaczonych do druku, a poddanych jego ocenie. Wiele autorów prac doktorskich i habilitacyjnych zawdzięcza mu to, że dzięki jego uwagom krytycznym stały się one dojrzalsze i wartościowsze. Wiele czynił i wiele dokonał tak dla nauki, jak i dla społeczeństwa, dostrzegając jego potrzeby i angażując się w ich zaspokajanie. Pozostawił po sobie bogaty i ważny dorobek. Będą z pewnością sięgać do tej spuścizny wytrawni specjaliści oraz naukowci debiutanci, doktoranci oraz studenci, aby czerpać z jego dzieł zarówno potrzebne informacje, jak i inspiracje. Jako beneficjenci, kontynuatorzy oraz uczniowie będą w sztafecie pokoleń dawać świadectwo, iż Profesor Jerzy Bartmiński w pełni zasługuje na to, by być nazywany uczonym. Jako językoznawca wybitny i uniwersalny.

ELŻBIETA MAŃCZAK-WOHLFELD

UNIwersYTET Jagielloński, KRAKÓW

manczak@uj.edu.pl

WSPOMNIENIE O PROFESORZE WOJCIECHU CHLEBDZIE

1 października 2022 r. odszedł prof. dr hab. Wojciech Chlebdz. Zналиśmy się od dawna, ale nigdy nie udało się nam ustalić, kiedy i w jakich okolicznościach się poznaliśmy. Być może było to w roku 2002, kiedy obydwójce zostaliśmy powołani na ekspertów Państwowej Komisji Akredytacyjnej, a może rok później na posiedzeniu Komitetu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk, w skład którego zostałam po raz pierwszy wybrana. Z pewnością w 2006 r. znaliśmy się na tyle dobrze, że byłam szczęśliwą posiadaczką, wówczas stacjonarnego, numeru telefonu Wojtka. Był to bowiem rok, kiedy kończyłam kadencję przewodniczącej Polskiego Towarzystwa Językoznawczego i zgodnie z niepiśmą tradycją odchodzący przewodniczący może podać kandydaturę swego następcy, który w wyniku „demokratycznych” wyborów zostaje nowym przewodniczącym. Zadzwoiłam do Wojtka, ponieważ uznałam, że byłby On doskonałym kandydatem na tę funkcję. Niestety, odmówił mi w charakterystyczny dla siebie miły sposób, tłumacząc, iż pełni kilkanaście funkcji na macierzystym Uniwersytecie Opolskim, a dodatkowo dzień przed moim telefonem Pani Prorektor powierzyła Mu nowe zadanie, które przyjął.

Naprawdę jednak zbliżyliśmy się do siebie w 2012 r., kiedy wraz z prof. dr hab. Marią Wojtak zostaliśmy wybrani na członków Centralnej Komisji do spraw Stopni i Tytułów na dwie kadencje, a więc do końca 2020 r. Oznacza to, że w ciągu ośmiu lat spotkaliśmy się 80 razy! Wprawdzie koniec drugiej kadencji to czas pandemii, co oznaczało posiedzenia zdalne, jednak wielokrotnie spotkania CK odbywały się przez dwa dni, szczególnie gdy przy zmianie ustawy napływało tak dużo

wniosków, że nie byliśmy w stanie ich omówić w ciągu jednodniowego posiedzenia, mimo iż zawsze trwały one stosunkowo długo (od 10.00 do po 15.00, kiedy większość członków CK spieszyła się na pociąg). Wprawdzie w trakcie obrad nie było przerw, ale dużo rozmawialiśmy we trójkę, zwłaszcza w okresie, kiedy głosowania odbywały się na kartkach, co wymuszało przerwy w obradach. Niektórzy z członków „naszej” Sekcji Nauk Humanistycznych, Społecznych i Teologicznych przyjeżdżali dzień wcześniej i wówczas w tzw. podgrupach kwitło wieczorne życie towarzyskie w restauracjach i pokojach. Wojtek rzadko w nim uczestniczył, gdyż na ogół chodził spać ok. 21.00, a za to wstawał ok. 4.00–5.00 rano. Z tego powodu zawsze jako pierwszy, o 6.30, zjawiał się na śniadaniu w „Metropolu”, hotelu, w którym Biuro CK rezerwowało nam noclegi. Nigdy nie było mi dane Go tam spotkać z oczywistych powodów. Mimo tego, jakże odmiennego rytmu życia, czasem dołączał do naszej grupy lub szliśmy we trójkę „językoznawczą” na kolację. Wówczas dużo opowiadał o swojej rodzinie, działalności opozycyjnej, w którą był bardzo zaangażowany, o czym niech świadczy fakt, że był internowany. Nasza współpraca była wspólna; nigdy nie doszło do żadnego konfliktu. Jako mężczyzna Wojtek przejął rolę kierowniczą naszej trójki, co oznaczało, że zawsze On posyłał do Biura CK w sporządzonych przez siebie tabelkach uzgodnione przez nas mailowo nazwiska kandydatów na recenzentów w postępowaniach habilitacyjnych i o tytuł.

Jako anglistka nie chciałam pisać o Jego dorobku naukowym, który, jak powszechnie wiadomo, był imponujący pod względem ilościowym, a przede wszystkim merytorycznym. Już za życia stał się klasykiem, często cytowanym. Nieliczne prace są mi jednak znane i w tym miejscu chciałabym się odwołać do Jego dwóch ostatnich artykułów, które ukazały się w „LingVariach”, a które z ogromnym zainteresowaniem, ale także i podziwem przeczytałam. Wiedziałam bowiem, w jakim był stanie, kiedy je pisał. Są to: *Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego* („LingVaria”, 2022, nr 1 (33), s. 69–82) i część II wydana pośmiertnie *Pamięć o Żydach w wielkich słownikach języka polskiego. Rekonesans* („LingVaria”, 2022, nr 2 (34), s. 65–82).

Kończąc to krótkie wspomnienie, chciałam podkreślić, iż Wojtek był człowiekiem wielkiej odwagi, uczciwości, niezwykle pracowitym, życzliwym ludziom, ciepłym, serdecznym i z pewnością takim Go zapamiętamy. Muszę przyznać, że mam wielu znajomych, ale o niewielu z nich mogę powiedzieć, że są moimi przyjaciółmi. Wojtek był jednym z nich!

ZAGADNIENIA OGÓLNE

ЄВГЕНІЯ А. КАРПІЛОВСЬКА

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ,

Київ, Україна

karpilovska@gmail.com

ДІАЛЕКТНА ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК РЕСУРС ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОГО МОВОМИСЛЕННЯ

Ключові слова: українська мова, діалектна фразеологія, тлумачний словник

Keywords: Ukrainian language, dialectal phraseology, explanatory dictionary

1. Введення в проблему

У мовознавстві, як і в будь-якій галузі наукового знання, є свої аксіоми і теоремеми. Перші, як ми засвоїли ще з уроків математики в середній школі, не потребують доведення. До таких мовознавчих аксіом з повним правом можна віднести твердження, що діалект і літературна, а отже, внормована й кодифікована мова, яка стає взірцем мови певної національної спільноти, є речами взаємнопротилежними. З чого випливає й інша аксіома, що й нормативний словник, словник нормованої мови для всієї спільноти не повинен містити діалектний матеріал, зокрема фразеологічний. Між тим, мовознавці усвідомлюють (якщо не забувають про це в запалі дискусій), що саме протиставлення діалекту й літературної мови є лише певним методологічним прийомом виділення об'єкта конкретного дослідження й створення словника певного типу.

Розуміння «випрацюваності», «створеності» літературної мови з живої «мови з уст народу» (Б. Грінченко) як продукту суспільного договору посилюється в періоди кардинальних суспільно-політичних перетворень в житті певної нації, певного народу, у час катаклізмів і катастроф, коли з особливою гостротою постає завдання згуртувати суспільство й об'єднати його довкола спільної мети. Мова в такі часи і відіграє, як відомо, роль такого об'єднавчого суспільного інструмента. Україна такий період в різних обставинах і формах переживає знову від часу проголошення своєї незалежності 24 серпня 1991 р.

А отже, зростає й роль української мови як чинника формування загальнонаціонального світогляду й мовомислення.

У незалежній державі реальністю став державний статус української мови, проголошений ще в *Законі про мови в Українській РСР* 1989 р. Новий статус передбачав розширення функцій української мови в житті суспільства, її повноправне вживання у сферах державного управління, культури, науки, освіти, виробництва, пропаганди, де раніше домінувала російська мова. Такі нові когнітивні й комунікативні потреби українців і всіх, хто у своїй діяльності мав уживати державну мову, вимагали й нового «образу» мови й мовомислення, нових або оновлених їхніх ресурсів. Серед них чільне місце посідала й фразеологія в широкому трактуванні цього терміна. Таке трактування передбачає залучення до фразеологічного фонду мови будь-якої відтворюваної, стійкої сполуки як з номінативною, так і з предикативною й прагматичною (емоційно-експресивною, оцінною, конструктивною текстотворчою) функціями, а саме: ідіом, паремій, приказок, скоромовок, прокльонів, заклинань, прецедентизмів (прецедентних імен або висловів), цитат, різноманітних текстових кліше (вставних сполук, вторинних (складених) прийменників, сполучників, часток або вигуків (Алефіренко 2007: 802).

Нові суспільно-політичні обставини функціонування української мови, зміна її статусу, образу в очах національної спільноти, піднесення її ролі в мовній діяльності українського суспільства неунікнено спричинили й необхідність змін у її корпусі, перегляд відповідно до нових суспільних потреб джерел його формування, складу та обсягу ресурсів, загалом ресурсів українського загальнонаціонального мовомислення кінця ХХ – початку ХХІ ст. Термін *мовомислення* в контексті дальших роздумів над завданнями створення нових українських словників, насамперед тлумачного активного типу, розумітимуть значно ширше, ніж Ігор Костецький, який чи не першим ужив його стосовно мовтворчості майстрів слова, письменників, художньо-образного відтворення дійсності в мовній свідомості митця (Костецький 1971). Уживатиму його на позначення взагалі процесів думання українським словом (Карпіловська 2023а), загалом засобами української мови, а отже, процесів вербалізації (ословлення) концептуалізації, категоризації та аспектуалізації (профілювання) понять, того їхнього обсягу й структури, які український мовець втілює у своєму слові чи висловленні, зокрема у фразеологічних одиницях з номінативною або предикативною функцією. До ресурсів мовомислення в такому трактуванні залучую 1) словник (номінаційний корпус мови); 2) граматику; 3) правопис; 4) цитатний тезаурус; 5) фонд соціокультурних і мовних стереотипів; 6) чинні норми мови та критерії її кодифікації; 7) реєстри мовлення, чинні норми комунікації, мовний етикет. Фразеологія так чи інакше пов'язана з усіма зазначеними типами ресурсів українського мовомислення: як одиниця

<https://akademicka.pl>

